

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

Türkiye Diyanet Vakfı

Kütüphanesi

İslâm Ansiklopedisi

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

11 AGUSTOS 1988

(REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES)

Kurucusu :
Ord. Prof. Dr. Z.V. Togan

Müdür — Editor
Prof. Dr. Salih TUĞ

CİLD — VOLUME : VII
CÜZ — PARTS : 1-2
1978

Edebiyat Fakültesi Basımevi
İSTANBUL
1978

7-8

İktisadî Faaliyetlerde İslâmî Davranış Tarzı*

Sabahaddin ZAIM

İslâmın iktisadî görüşü son çeyrek asırda üzerinde çok durulan bir mevzu olmuştur. Bu çok cepheli ve geniş konu, bu makale içinde sadece insanın talim-terbiyesi ve yetiştirilmesi yönünden ele alınmış ve bir müslümanın iktisadi hayattaki davranışlarının nasıl olması gerekeceği ana hatlarıyla incelenmiştir.

Gerek kapitalizm, gerek sosyalizm (Komünizm) materyalist, maddeci bir dünya görüşüne sahiptir. Bu dünyayı düzenleme tarzında birbirinden ayrılırlar. Fakat mevzu olarak ele aldıkları ve düşündükleri insan tipi, münhasıran maddî saiklerle davranışlarını düzenleyen bir iktisadî-adam «homo-economicus»tur. Bu sebeple Karl-Marks, teorik malzemesini Ricardo'dan alırken, aynı insanın davranışına göre iktisadî teorisini, yani Marksizmi bina etmiştir.

Halbuki İslâm ekonomisinde, düşünülen insan Allahın emir ve nehiyelerine, kitabı olan Kur'anı Kerime, Peygamberimizin sünnetine, âlimlerin müşterek kanaatleri olan İcma-ı Ümmet'e ve büyük âlimlerin içtihatları sonucunda tavsiye ettiklerine ve İslâm devletinin İslâma uygun emirlerine göre yaşayışını ve davranışını düzenleyen bir insandır; bu insan homo-economicus değildir. Kur'anın emrine göre «Allahın ipine sımsıkı sarılıp, ayrılmaz,» (III : 103; 109)**.

Gerçi, ferdin aşlında menfaatini seven bir fitratta yaratıldığı kabul edilmektedir. «Hakikat o mal sevgisinden pek katıdır.» (El Âdiyat : 8) Menfaat ve tamah duygusunun, insanı tamahkârlığa, cimriliğe sevkettiği bilinir. «De ki: Rabbimin rahmet hazinelerine siz malik olsaydınız, o

* Bu yazının özü 5-11-Nisan 1976 da Mekkei Mükerrerme'de Kral-Abdülaziz üniversitesi tarafından tertiplenen «İslâm İktisadî Birinci Dünya Kongresi»ne bir tebliğ olarak takdim edilmiştir.

** «Kıyamet gününde dört şeyden sual edilinceye kadar kulun ayakları kaymaz... İlimle ne gibi ameller yaptığınan, ömrünü nerede ve nasıl tükettiğinden, malını nerede kazanıp nereye sarf ettiğinden, vücudunu ve sıhhatini nasıl değerlendirdiğinden» Ebu Yusuf, Kitâb'ul-Harâc, sh. 29. İst. Üniv. Yayın No. 1518, İstanbul, 1970.

zaman harcamaktan (tükenir) korkusuyla muhakkak cimrilik ederdiniz. Çok cimridir (bu) insanlar!..» (XVII : 100) «Zaten nefislerinde cimrilik hazırlanmıştır.» (IV : 128). Bu sebeple insanın iktisadî davranışları, yoğun bir meta-ekonomik baskı altında belli mecralara kanalize edilmektedir. İslâm iktisat teorisi lâ-ahlâki değil, ahlâkidir. İnsanı iktisadî hayatta serbest bırakır. Fakat insanı fitri, nefsanî duygularıyla ham bir halde iktisadî hayata salmaz. Onu islâmî prensiplerle, Allahın emir nehiy ve nasihatleriyle eğittikten sonra, iktisadî hayata salar, serbest bırakır. Böylece ideal ve iyi bir islâm cemiyetinde iktisadî hayatta, fitraten mevcut olan *iktisadî bir adam* yerine eğitilmiş bir *Müslüman adam* tipi ortaya çıkarılır. İslâm ekonomisinin prensiplerini uygulayacak olan bu *müslüman-adam* tipidir.

Bu sebeple islâmî cemiyette, çocuğun rüşt çağına kadar, inançlarında serbest bırakılması söz konusu olamaz. Onun islâmî prensiplere göre eğitilip, islâmî cemiyetin unsuru olabilecek bir şekilde yetiştirilmesi, cemiyet hayatına iyi bir *müslüman insan* olarak hazırlanması gerekir.

Bu sebeple islâm iktisat teorisi, fitraten mevcut iktisadî kanunlarla, normatif islâmî prensiplerin birbiriyle imtizacından meydana gelmiştir.

I — *İstihsalde emek (say) ve teşebbüs*

1 — a) İnsan, davranışında dengeli olacaktır. O sadece bir homo-economicus değil, aynı zamanda Allahın yeryüzündeki halifesi, eşrefül-mahlûkattır. Hayatının dusturu: «Doğru yaşama, ahlâklı olma, yeteneklerini iyi kullanmaktır.» (VII : 33)

b) İnsan, Allahına «Ey Rabbimiz, bize dünyada da iyi bir nasib ver, ahirette de iyi bir nasib ver ve bizi cehennem azabından koru» (II : 201) deyen, Ahiret için hemen ölecekmiş gibi, dünya için hiç ölmeyecekmiş gibi çalışan ve Allahın «Namaz bittiğinde yeryüzüne dağılın ve rızınızı arayın» LXII : 10) emrine uyarak yaşayan insandır. «Bugünün işini yarına bırakma, aksi halde işleri ve hakları zayi etmiş olursun. Ecel, «emelin önündedir. Ecele iş ve amel ile koş. Çünkü ecel geldikten sonra artır iş ve amel yoktur.» Kitabül-Harac, Ebu Yusuf, sh. 28.

2 — Müslüman beşikten mezara kadar ilim tahsil eden, ilmin kaybolmuş bir malı olduğuna inanan, Çin'de de olsa ilim ve bilgi edinmeye çalışan, böylece bilgisini arttırarak, dünyevî sahada maiyetini temin için fitrî ve müktesep kabiliyetine en uygun mesleği seçmeğe çalışan insandır. Çünkü Allahın şu emrini bilir : «Ey insanlar, biz sizi dişi ve erkek olarak yarattık, uluslara ve kabilelere ayırdık, birbirinizi tanıyıp bilirsiniz diye. Allah katında en şerefliiniz işinde en iyi olanınızdır. Allah her şeyin bi-

licisidir.» (XLIV : 13). «Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akıl sahipleri öğüt kabul eder, ibret alırlar» (XII : 9).

3 — Mesleği işçilik ise, veya kendi başına çalışıyorsa, islâmî ah-lâkın şu prensiplerine uygun biçimde hareket eder :

a) Maişetini temin için fikrî ve bedeni mesai sarfetmiş olmasın-dan dolayı iftihar eder. Çünkü Allahın şu emrini ve vaadini hatırlar : «Hakikaten insan, kendi sarfettiği emekten başka hiçbir şeye sahip de-ğildir ve muhakkak sarfettiği bu emek yarın (kıyamette) kendisine gös-terilecek, sonra ona en değerli mükâfat verilecektir» (LIII : 39, 40, 41).

b) Allahın ve Peygamberimizin şu sözlerini bilerek çalışır :

«Yaptıklarınızdan elbet mesul olacaksınız»,

«İşçinin işi yaptığı vakit, güzel yapmasını Allah muhakkak sever»,

«en iyi kazanç, işine özen gösteren ve işverene saygı ile bakan işçinin elde ettiği kazançtır.»

c) Gelmiş, geçmiş peygamberlerin maişetlerini bir meslek ifa ede-rek bedeni-fikrî mesai sarfederek kazandıklarını, Hazreti Davut'un göm-lek dokuduğunu, peygamberimizin çobanlık yaptığını, bilir.

d) Peygamberimizin çalışanlar için verdiği şu müjdeli haberleri de bilir: «Çoluk-çocuğunun geçimini temin için çalışan Allah yolundadır. İhtiyar ana ve babasının geçimini temin için çalışan yine Allaha yakındır.», «Kim helâl aramaktan yorgun gecelerse, affedilmiş olarak geceler.»

e) Müslüman adam işinde şu prensiplerle çalışır: temizdir, görünüşü (kılık-kıyafeti) iyidir, geçimlidir, emir ve talimatları dinler, tezcanlıdır, işini sever, işini sonuna kadar yapar, işini kontrol eder ve düzeltir, işini tam yapar, süratli çalışır, temiz iş çıkarır, işbirliği yapar, tenkide açıktır, iş başında uygun şekilde hareket eder, düzenli bir iş sırası takip eder, âlet-tehizat, ham madde ve malzemelere gerektirdiği gibi ihtimam eder, âlet ve motorlu tehizatı uygun şekilde kullanır, ham madde ve malze-meleri ekonomik şekilde kullanır, verimli çalışma metotlarını uygular, sağlık ve emniyet tedbirlerine riayet eder.

f) Bütün bu çalışması sonucunda aldığı ücret (gelirden) dolayı Allaha şükretmesini bilir; başkalarının kazancına göz dikip haset etmez. İşverene kinle bakmaz. «Mihnete sabır ve nimete şükürde Rabbimizin» bize «büyük bir imtihanı» olduğunu bilir. (II : 155). «Eğer şükrederseniz mutlâka, size nimetlerimi çoğaltırım. Eğer nankörlük ederseniz, şüphesiz azabım çok şiddetlidir.» (XIV : 7).

g) Çalışmadığı zaman, iktisadî hayatın çeşitli risklerine marûz kal-dığı zaman, devletçe kendisinin ve çoluk-çocuğunun sosyal-güvenliğinin sağlanacağını bilir.

4— a) Eğer bu müslüman işveren ise, özel teşebbüs erbabı olup ziraat ticaret, hizmet veya sanayi kesiminde çalışıyorsa, mülkiyet hakkının devletçe güvenlik altına alındığını, çalışması sonucunda elde ettiği meşru malların çocuklarına miras olarak kalacağından emin olarak, devletin iktisadî faaliyetine müdahale etmeyeceği güveni içinde istikbale emniyetle bakar, geçimini helâl yollarla sağlamanın, şart olduğunu bilir.

b) Fakat elde ettiği bu servet ve gelirin sırf çalışmasının sonucu olmayıp Allahın takdiri ile tahakkuk ettiğine inanır. Zira yine bilir ki : «eşya da insan da Allaha aittir. Mülk mutlâk mânâda sadece onundur.» (3 : 109. «Göklerin, yerin ve aralarındaki her şeyin hükümrânlığı Allahındır.» (V : 17, 18 ve diğerleri). İnsan Allahın izni ve bağışıyla eşyaya sahip olur. Bilir ki «Allah dilediği kimseye rızkı genişletir ve daraltır.» (XIII : 26). Malında eşyanın, öbür insanların ve toplumun hakkı olduğunu, Allah'ın verdiği mala karşı, kendisine bir takım vecibeler yüklediğini bilir. (51 : 19)

Mülkiyet hakkını istimalde bilhassa şu hususlara riayete çalışır :

- Malını *âtil tutmaz*, insanlığa *faydalı* olma amacıyla ve başkalarına *zarar vermeden*, *yararlı alanlarda* kullanır,
- Zekâtını verir,
- Malını helâl yollardan kazanır,
- Malın tüketiminde, ne israfa sapar, ne de cimrilik yapar.
- İslâmın miras yasasını eksiksiz uygular.

c) İşçisini gözetir, kalbini hoşnut eder. Ücretini, hakkı ölçüsünde, vaktinde öder. Peygamberimizin şu sözünü hatırlar : «Üç kimse vardır ki, kıyamet gününde ben onların hasmıyım. Bunlardan biri, işçiyi çalıştırdıktan sonra ücretini tam olarak vermeyen kimsedir.»

d) İşçinin iş yükünü makûl ölçüde düzenler ve Peygamberimizin «onları güçlerinin yetmediği şeylerle mükellef kılmayınız» sözünü hatırlar.

e) İş yaparken, hileden, spekülâsyondan, vurgunculuktan ve tekelci davranışlardan kaçınır.

f) Faiz almaktan kaçınır.

g) Ayrıca Allah yolunda harcamada bulunur. (II : 254, 261, 267, 272, 274).

h) Doğru sözlü, dürüst bir tüccarın peygamberlerle, sıddıklarla ve şehitlerle birlikte» olduğunu da bilir. (Tirmizi, 12:4).

II — *İstihşalden sağlanan gelir*

Bir *müslüman adam* için üç türlü gelir vardır. Ücret, kâr ve kira. Faiz alamaz. Bu gelirlerin sağlanmasında :

a) Haram ve helâl ölçülerine riayet eder, (II : 168) *meşru kazanç* peşinde koşar, gayrimeşru kazancın yasaklandığını bilir. (IV : 29, 30).

b) Kazancını muhakkak emek ve risk unsurlarına dayandırır.

c) Emek sarfetmeden ve riske katlanmadan sırf parasını kullanarak para kazanmasının (haram) mümkün olmadığını bilir. (Faiz yasağı)

d) İnsanlar arasında kazanç ve gelirden mutlak eşitlik olamayacağını kabul eder. Kendi gelirini meşru yoldan arttırmaya çalışır, fakat başkalarının gelirine göz dikmez .

e) Baht oyunları, kumar vs. gibi zahmetsiz kolay kazanç yollarına gitmez, bunların haram olduğunu bilir.

f) Ticaretin helâl olduğunu, fakat spekülasyon ve karaborsacılığın haram olduğunu ve Kim ihtikâr yapacak olursa onun büyük bir günah işlemiş olduğunu bilir.*

g) İsrraftan (VI : 141) (VII : 31), (XVII : 27) ve cimrilikten (III : 180) (XLVII : 38) ve serveti yığmaktan (üretimden uzaklaştırmak) iddihar'dan (IX : 34-35) kaçınır.

h) Servetini toplumun zararına kullanmaz. Zira bu kimseler için Kur'anda: «Allah şöyle buyurur : -Tutun onu, hemen bağlayın onu, Alevler içine atın onu» (LXIX : 30).

III — *Tüketim*

Şimdi, İslâmî prensiplere ve islâmî ahlâka göre hareket eden bu insanın en doğru şekildeki davranışı nasıl olmalıdır?

Önce mevcut ihtimalleri düşünelim: Bir insan:

a) Önce ihtiyaçlarını tatmin için istihlâke yönelir, tüketim harcamalarında bulunur,

b) Geliri ihtiyacından fazla ise tasarruf eder,

c) Bu tasarrufuyla kıymetli madenler, altın, gümüş alıp saklayabilir, (iddihar), (kenz),

d) veya başkasına ödünç verebilir,

* HADÎS: Muslim.

e) veya yeni bir teşebbüse girişerek, bir şirket kurarak, tasarrufunu yeniden üretime tahsis edebilir, yatırım yapar.

Acaba müslüman adam'ın tüketimle ilgili bu iktisadî faaliyetlerini düzenliyecek meta-ekonomik islâmî faktörler nelerdir?

Tüketim Harcamaları

1) Bir müslüman adam önce, tüketim harcamalarının münhasıran gelirin bir fonksiyonu olmadığı görüşünden hareket eder. İnsan gelirlerinin eşit olmadığını, gelirin tüketimi sınırlayıcı rolü olduğunu bilir, fakat, tüketim harcamalarını tayin eden tek faktörün iktisadî bir unsur olan gelir'den ibaret olmadığını, istihlâk alanının, ayrıca meta-ekonomik prensiplerle düzenlendiğini bilir.

2) Müslüman adamın tüketimini etkileyen meta-ekonomik prensipler şunlardır:

a) Müslüman adam, tüketim harcamalarında bulunurken gelirini, içkiye, kumara, gayrimeşru kadın ilişkilerine harcıyamıyacaktır. Harcama sahaları islâmî meşruiyet çerçevesi ile sınırlandırılmıştır.

b) Tüketim harcamalarında lüks ve gösteriş istihlâkinden kaçınacaktır. Çünkü bu tip bir tüketimin yasaklandığını bilir.

Ebu Zer (R.A.)'den nakle göre: Peygamberimiz: «Allah üç sınıf insanla ne konuşacak, ne onların yüzüne bakacak, ne de onların günahlarını bağışlayacaktır. Onlar çok azap çekeceklerdir: Bunlardan birincisi, servetini gösteriş uğruna harcayanlardır» diye buyurmaktadır.* Bu sebeple müslüman adam normal ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde bulunduğu cemiyetteki hayat seviyesine göre yaşayacaktır; Fakiri imrendirecek, onun hasedini tahrik edecek şekilde gösteriş istihlâkine gitmemesi gerekecektir. Yani müslüman adamın tüketiminde «conspicuous-consumption ve demonstration effect», gösteriş-istihlâki olmayacaktır.

c) İstihlâkin meşru olduğu sahalarda da, istihlâk miktarını ihtiyacına göre sınırlayacak, nimeti tek tanesine kadar korumağa gayret edecek, israfın memnu olduğunu harcamalarında daima gözönünde bulunduracaktır. Bu sınırın çevre standartlarını çok fazla aşmamasına dikkat edecektir. Çünkü Allah, Kuran'ı Keriminde «yeyin, için, israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.» diye müslüman adamı ikaz etmiştir. (VII: 31)

d) Tüketimde israfa kaçmayacağı gibi, zaruret olmadıkça da borç altına girmeyecektir. Tüketimini gelirine göre ayarlamaya çalışacaktır. İktisada riayet edecektir. Zira peygamberimizin «Allahım günah işlemek-

* HADİS: Muslim.

ten ve borç içine girmekten sana sığınırım.» (Hz. Aişe'den rivayet) dediğini, bilir. Zaruret olmadıkça borçlanmaz, borcunu sözleşmeye bağlar ve ödeme niyetiyle borçlanır ve borcunu vaktinde öder. Çünkü Peygamberimizin «kim ki, ödemek niyetiyle borç yaparsa, Allah onun adına onun borcunu ödeyecektir ve kim ki israf etmek niyetiyle borç yaparsa, Allah onu yok edecektir.» (Buharî: 43:2) ve «Borcun ödenmesini geciktirmek haksızlıktır», (Buharî: 43:12), «Ödeme gücü olduğu halde ödemeyi erteleme o kimsenin cezalandırılmasını haklı kılar» dediklerini hatırlayacaktır.

Böylece varlıklı, yani geliri ihtiyacını aşan müslüman adamın tüketim harcamaları islâmî prensiplerle sınırlanmaktadır. İktisat kanunlarına göre, bir ülkenin iktisaden gelişebilmesi için yatırımların artırılması, tüketim harcamalarının bu imkânı verecek seviyede ayarlanması gerekir. Müslüman adamın tüketim harcamalarındaki davranışı hem iktisadî kalkınma hızını arttırıcı yönde tesir edecektir, hem de sosyal dengeyi, fakir-zengin arasında husumet, kıskançlık ve hasedi tahrik etmeyecek şekilde, sağlamağa yardım edecektir. İslâmın prensipleri milli sınırları aşar, alemşumdür. Milletlerarası ahengin sağlanması yönünden de önemlidir.

IV — *Tasarruf*

Müslüman adamın geliri ihtiyacını aşınca tasarruf cihetine gidecek, malını ve parasını biriktirmeyi düşünecektir. Tasarruf edilen meblâğı, nakit veya kıymetli maden, altın, gümüş vs. halinde muhafaza etmek isterse, yani gelirini (iddihar) etmek isterse, İslâmın iki prensibi önüne diki- lecektir. Birincisi Allahın iddiharı önleyici prensibidir. Çünkü Allah Kur'anı Keriminde müslüman adamı «Altın ve gümüşü biriktirerek saklayıp, onları Allah yolunda harcamayan kimseleri saklı bir azap ile müj- dele» diyerek tehdit etmektedir. (IX : 34)

Müslüman adam ilerde yatırımda bulunmak üzere, belli bir süre bu yola gitmek isterse İslâmın diğer bir prensibi olan zekât vecibesi ile karşılaşacaktır. Çünkü âtil duran nakdî servetinin (1 yılı geçtikten sonra) her yıl % 2.5 oranında bir kısmını zekât olarak ödemesi gerekeceğinden, âtil duran nakdî servet durduğu yerde eriyecektir.

Şu halde akıllı bir müslüman adam, hem Allahın emrine uymak, hem de menfaatini savunabilmek için nakdî servetini atıl tutmak istemeyecektir.

Bu davranış tarzı İslâm cemiyetinde tasarrufların âtil durmasını önleyecek, gelirin yeniden iktisadî hayata dönmesine yardım edecektir. Paranın tedavül süratinin artışı, para miktarındaki artış gibi iktisadî hayatı canlandırarak ve üretimi arttıracaktır.

V — İkrâzda bulunmak

Müslüman adam, nakdî servetini âtil tutmayı tercih etmeyince ve edemeyince, geriye iki ihtimal kalmaktadır. Ya, bu gelirini iş yapan kim-selere ödünç verebilir, veya kendisi iş yapıp, yatırıma yönelebilir.

Şayet nakdî servetini, başka birine ikraz etmeyi düşünür ve bunu bir sosyal yardım şeklinde değil de iktisadî bir faaliyet olarak ifa etmek isterse, karşısına İslâmın en büyük duvarı çıkacaktır. O prensip: emek sarfetmeden ve riske katlanmadan sırf para karşılığında para kazanma yasağı. Çünkü Allah Ribayı (faizi) yasaklamıştır. (II: 275-276) Bu durumda müslüman adamın çalışmadan ve işin riskine katlanmadan, oturduğu yerden para kazanması mümkün olmayacaktır. Şu halde parasını şahıslara, şirketlere, bankaya ve hatta devlete borç vererek, tahvil satın alarak (faiz geliri) şeklinde bir gelir sağlaması mümkün olmayacak ve parasını işletemeyecektir.

VI — Yatırım yapmak

Bu durumda müslüman adamın yapacağı rasyonel davranış nakdî servetini üretime tahsis etmek, yani yatırım yapmaktır. Çünkü başkaca yapılacak makûl bir şey yoktur.

Yatırımlarla, müslüman adamın muhtemelen kârı artacaktır; Başarılı olduğu takdirde yeniden şirketler kuracak, fabrikalar inşa edecek, hisse senetleri satın alacak ve mütemadiyen faaliyetini genişletecektir. Geliri ve serveti artan müslüman adamın, buna rağmen, istihlâki sınırlı olduğu için, hayat seviyesi çevre şartlarının çok üstünde olamayacaktır. Bu durumda müslüman adamın üretim geliri ile tüketim harcamaları arasındaki fonksiyonel bağlantı tamamen kopmuş olur.

Müslüman adamın yatırımlara yönelme zorunluğu, yatırımlar, iktisadî kalkınmanın müsevvik unsuru olduğundan, iktisadî kalkınmayı hızlandıracak, müslüman adamın geliriyle birlikte millî gelir de artacaktır. Bu sayede yeni yeni iş sahaları açılacak, istihdam imkânları artacaktır.

Müslüman adama gelince, iktisadî başarımın doruğuna doğru yükselen müslüman adam, karşısında İslâmın çok çeşitli sosyal prensiplerini bulacaktır. Çünkü, Peygamberimiz (SAV.) Allahın sevmediği ve günahlarını affetmeyeceği ikinci insan tipi (Birinci tip, sh. 28'de) «Diğer insanlara karşı yüklü bulunduğu mesuliyetlerden bihaber olanlardır» demektedir. Cenabı Hak, Kuranı Keriminde «Namaz kılın, zekât verin, Allah

için (diğer) hayır yollarına halisane harcayın» (II : 261) diye buyurmakta, Peygamberimiz (SAV.) («Bir kimse kardeşine yardım etmeye uğraşır, Allah da ona yardım eder.», müjdesini vermekte ve «Doğrulukta ve iyilikte yardımlaşın, fakat kötülükte ve günaha yardımlaşmaktan kaçının» ikazında bulunmaktadır. Yine Peygamberimiz «Bir kimse komşusu sefalet içinde aç iken, ve kendi elinde imkânları var iken buna bigâne kalırsa, mümin değildir.» ve «Bir ülkede bir kimse açlıktan ölürse, bütün ülke onun katili sayılır.» sözleriyle varlıklı müslümanların sosyal mesuliyetini çok ağır bir şekilde hatırlatmaktadır.

İslâmın bu prensipleri müslüman adamı hayır sahasına yöneltir ve Allahın verdiği serveti Allah yolunda harcama eğilimini arttırır. Çünkü iyi bir müslüman, kazancının belli bir nispetini zekât olarak devlete veya fakirlere verdikten sonra da her müslümanın öbür müslümanların durumundan sorumlu olduğu bilincine varınca, Kuranın «Allah faiz gelirini eksiltir, sadakaları bereketlendirir» mealindeki müjdesini hatırlar. Esasen o zengin insan artık maddî ihtiyaçlarını tatminde doygunluk noktasına da gelmiştir. Bundan böyle, ilâve tüketim harcamalarının azalan fayda kanunu gereğince faydası süratle azalacak, sifıra inecek, hatta negatife dönüşebilecektir. Bu durum, insanları bunalıma götürür, hayattan zevk almaz hale düşürür ve behîmi arzularının tatmini cihetinde gayri ahlâkî yollara saptırıp azdırır.

İyi bir müslüman bu noktaya inmez. Çünkü, istihlâkini, doygunluk noktası sifıra inmeden, ahlâkî mülâhazalarla (israf) esasen frenlemiştir. Lükse ve gösteriş istihlâkine gitmediği için müslüman adam, gayrimesru yollara esasen yönelmemiştir. Buna rağmen, şahsi iktisadî tüketime marjinal faydası azalmağa başlayınca, sosyal harcamalara (sosyal yardım) yönelirse, bu sahada azalan fayda kanunu işlemez, sosyal harcamalar çoğaldıkça sağladığı manevî tatmin duygusu artar. Zira Allahın rızasını sağlama inancı içindedir. Böylece müslüman adam, İslâmî prensiplere göre hareket ettiğinde rasyonel bir davranış olarak sosyal yardım cihetine yönelir.

Müslüman adam gelirini hayra sarfedince, fakirin nezdinde itibarı artmış olur. Sınıf mücadelesi ve nefreti, yerini insanlararası ahenk ve sevgiye bırakmış olur. Bu arada bu zengin müslüman, yardıma muhtaç insanlar, dara düşmüş tüccarlarla, borç isteyen müslümanlarla karşılaşır.

VII — *Karzu Hasen*

Müslüman adam, hemcinslerine karşılıksız borç verir. «Borçlu darda ise, eli genişleyinceye kadar» bekler, «gerekliyse, borçlunun borcunu»

bağışlar. (II: 280) Çünkü Allah ona «bilirseniz, borçlunun borcunu bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır», diye doğru yolu göstermiştir.

Karz-i Hasen, menfaat düşünmeden, hayır için borç vermek olduğundan müslüman adam kime borç verecektir. Tabiatıyla, ihtiyacı olan iyi bir müslüman adama. (Borç verme ve borç almada prensipler) Böylece varlıklı müslüman adam ihtiyacı olan müslüman adam'a ödünç verecektir. Müslüman adam cemiyette her yönden prim yapacaktır. Böylece cemiyetin iktisadî yapısı ile sosyal bünyesi arasında irtibat kurulmuş, insanlar iktisadî hayatta dürüst harekete teşvik edilmiş olur. Müslüman adam şahıslara bizzat borç verebileceği gibi, bu yardımı müesseseler kanalıyla da yapabilir. Müdarebe yoluyla İslâmî bankalara para yatırıp, bu kanalla ihtiyacı olan müslümanlara kredi verilmesini mümkün kılar.

Müdarebe prensibinde emek'le sermaye bir işe ortak olarak girer ve ikraz edenin hem kâra, hem de zarara ortak olması sağlanır. Emek-sermaye çatışmasını önleyen bu sistemle, sinâî, ticarî ve ziraî teşebbüslerin çeşitli üretim birliklerince müdarebe prensiplerine göre işletilmesi mümkün olur. (Kâra iştirak sistemi)

ÖZET

İslâm cemiyetinin iktisadî bünye itibariyle dengeli bir yapı arzemesi herşeyden evvel bu müslüman adam tipinin yetiştirilmesine bağlıdır. Çünkü, ister işçi, ister işveren, ister kendi başına çalışsın, ister özel, ister kamu kesiminde çalışsın İslâm cemiyetinin yapısını müslüman adam oluşturacaktır.

Eğer iktisadî hayatta müslüman adam tipi hâkim olur, fertler İslâm ahlâkına göre davranışlarını ayarlarsa müslüman adamın eline geçen imkânları iş hayatında iyi değerlendirmesi, talebi meşru ve faydalı sahalara yöneltmesi, üretimi arttırması, işte verimi çoğaltması, artan tasarrufu faydalı yatırımlara yatırması, veya başka müteşebbislere bedava sermaye olarak ikrazda bulunması, devletin vergisini ve zekâtını tam olarak ödemesi, servetini Allah yolunda sosyal yardımlara harcaması neticesinde, böyle bir cemiyet modelinde sosyal adalet içinde iktisadî gelişme sağlanmış olur.

SONUÇ

Şu halde bugünkü dünyamızın iktisadî yapısını iyi bilirsek, İslâmî prensipleri de iyi incelersek, dünyanın muhtaç olduğu örnek bir senteze varmamız mümkün olabilir. Bu sahada ciddî çalışmalar yapılmaktadır.

Bize düşen ödev, bir yandan maddî sahada teknik bilgilerimizi geliştirmek müsbet bilgilerle evlâtlarımızı ve gençlerimizi teçhiz etmek, öbür yandan bunları faziletli, ahlâklı yetiştirmektir. Elemanlarımızı bu sentezle yetiştirebilirsek, bugün insanlığın içinde bulunduğu buhranlara çok daha iyi çözüm tarzları bulabilen cemiyet tipine doğru gidebiliriz. İslâmiyet bize bu imkânları veriyor. Yapacağımız şey, bu kaynaklarımıza vukuf kesbetmektir. Öbür yandan da dış (maddî) âleme sür'atle uzanıp, teknik bilgilerle, ilmî bakımdan kendimizi bezemektir. İlim, fazilet ve ahlâkla mücehhez müslüman adam hem direksiyonu sağlam, hem de motoru kuvvetli bir otomobile benzer.

Kuvvetli bir motora sahip arabanın direksiyonu bozuk olursa, arabanın kaza yapması ihtimali artar. Direksiyonu sağlam arabanın motoru zayıf olursa, hızlı gitmez. Müslüman adamda direksiyon, İslâm ahlâk ve fazileti, motorü bilgisidir. İkisi birleşince müslüman adam teşekkül eder ve arzedilen iktisadî davranışlarıyla dengeli bir iktisadî düzenin gelişmesini sağlamış olur.

İslâmın İktisadî Modeli

Müslüman adamın davranışlarına göre ortaya çıkan islâm ekonomisi modelinde hâkim olan prensipler şöyle özetlenebilir:

Müslüman adamın davranışına göre iktisadî nizamın temel prensipleri

1) İslâmın iktisadî görüşü diğer sistemlerden tamamen bağımsızdır. Fakat, İslâmın iktisadî cephesi, İslâmın diğer cephelerine bağımlıdır. Hepsi bir bütün teşkil eder.

2) İslâmda materyalist iktisadî sistemin homo-economicus'u geçerli değildir.

3) Toplum olaylarının alt yapısını ekonomi teşkil etmez ve insan da sadece bir homo-economicus değil müslüman adamdır.

4) Kapitalizm istihsale önem vermiş, istihlakte dengeyi bulamamıştır. Komünizm istihlâke önem vermiş, istihsalde meseleyi çözememiştir.

5) İslâm ekonomisi, istihlâk ile istihsal arasındaki dengeyi, iktisadî kaidelere göre ve islâm ekonomi modelinde ve islâmın meta-ekonomik prensiplerinin yardımıyla sağlar.

6) Mülkiyet hakları, kullanma usul, sınır ve gayesiyle birlikte tanınmıştır. (Toplumun hakkı)

7) İslâmda topluma tanınan hak mutlak değildir, sınırlıdır.

8) Kazançta haram ve helâl ölçüleri hakimdir.

9) Kazancın temelde emeğe veya riske dayanması esastır.

10) Paranın sırf para olduğu için para getirmemesi (faiz) gerekir.

11) Kazancın ser'i nispetinin ferden, müesseseler eliyle veya bir sosyal adalet vergisi gibi devlet eliyle alınarak fakir sınıflara transferi (zekât) gerekir.

12) Bir müslüman, öbür müslümanların durumundan tam sorumludur.

13) İsrâf yasağı, nimeti tek tanesine kadar koruma kaygusu, şükür etme duygusu esastır.

14) Parayı bir işte kullanılmıyacak şekilde biriktirme, iş dışına çıkarma yasağı (iddihar), (Kenz) ve yatırım yapmanın teşvik edilmesi esastır.

15) İslâmda fert-devlet çatışması yoktur. İkisinin de amacı islâmı gerçekleştirmektir.

16) Fert islâmî prensiplere uymazsa, devlet onu islâmî yollara kanalize edebilir.

17) İslâmda ferdi teşebbüs, mülkiyet hakkı, arz-talep kaidesine göre işleyen hür piyasa sistemi vardır. Fakat islâm, getirdiği din ruhu, öte dünya inancı, hesap verme şuuru, faiz yasağı, zekât kurumu ve devletin ölçülü müdahalesi prensipleriyle monopolist ve otoriter güdümlü piyasa modellerini önler.

18) Arz ve talep kanunu üzerinde islâmın meta-ekonomik prensiplerinin psikolojik baskısı, arz ve talep elâstikiyetini düzenleyici ve monopolist ve monopsonist temayülleri önleyici bir tesir yapar.

19) Piyasa mekanizmasında sadece şahsî ve egoist menfaatlerini düşünen homo-economicus yerine müslüman adam tipi hâkim olur.

20) Ekonominin üstünde yoğun bir meta-ekonomik çevre tesiri iktisadî hayattaki konjonktürel dalgalanmaları hafifletir.

21) İstihlâk seviye ve muhtevasını tayin eden iktisadî faktörlerle birlikte meta-ekonomik unsurların mevcudiyeti gayrimesru faaliyetlerle, gösteriş istihlâki ve cimriliğin müslüman adam için memnun oluşu ve onun diğer hemcinslerine karşı sosyal mesuliyet taşıması ekonomide sosyal-dengeyi sağlar.

22) İstihlâk, sadece gelirin fonksiyonu değildir. İslâm'da kazançtan hemen istihlâke geçilemez. İstihlâk alanı ayrıca meta-ekonomik prensiplerle düzenlenmiştir.

23) İslâm'da nisbî istihlâk dengesi kendiliğinden sağlanır. İçki, kumar, gayri-meşru kadın ilişkileri, toplum ahlâkını bozan eğlence kurumlarının teşekkülüne engel sosyal müeyyideler, israf yasağı, bir müslümanın öbür müslümanı en az kendisi kadar, hatta kendisinden de çok düşünmesini gerektiren İslâm ahlâkı, lüks yasağı, müslümanlar arasında aşağı yukarı bir istihlâk dengesi kurar. Hayat tarzları ve mizaç farkları sebebiyle bir marj ortaya çıkar ve tanınır.

24) Tasarrufların ve yatırımların teşviki cemiyetin zenginleşmesini ve kalkınmasını hızlandırır.

25) İstihlâkten artan tasarruflar yatırıma gitmezse islâm idealinin gerçekleşmesi ve dünya yüzeyine daha çok yayılması yönünde kullanılacaktır. Artan güç, ek bir ekonominin finansmanına yarayacaktır.

26) Ekonomik alandaki millî egoizm, islâm idealinin gerçekleşmesi ve yayılması için doğurulacak insanî karakterli yeni ekonomik akımlarla yumuşatılmış olacaktır.

27) Fazla gelirin diğer ülkelere transfer imkânı, dünyada islâmî prensiplerle kardeşlik duygusunun yayılması, islâm ekonomisine bencil mahallî iktisat-siyaseti yerine milletlerarası insanî bir hüviyet kazandıracaktır.

Modelin özeti ve Munzam Araştırmayı Gerektiren Sahalar

- 1 — **İstihsal** : önemli unsur çalışma olup, meşru ve helâl kazancı ihtiva eden dualist bir gayeye yöneliktir.
- 2 — **İstihlâk** : gelir sarfiyatında miktar ve muhtevayı sınırlayan unsurlar, gösteriş istihlâki, lüks ve israf ile cimrilik sınırlarıdır.
- 3 — **Tasarruf** :
 - a) Zekâtı verilmeyen iddihar memnudur. Servet, likit halde âtil durursa, çalışan servet gibi zekâta tâbidir.
 - b) Mevduat ve karz, yatırım karakteri olmadıkça gelir getirmez.
 - c) Âtil tasarruf erir.
- 4 — **Yatırım** : Meşru sahalara yapılmalıdır. Lüks mallara yatırım münakaşalıdır. Yatırım sınırları ilâhî prensiplerdir.

- 5 — **Zekât mecburiyeti** : tarımda, sanayide, hizmet sektöründe gelir üzerinden, ticaret sektöründe servet üzerinden farklı nisap ve oranda alınır. Yönetim tarzı (fert-devlet) ve tatbikatın standarde edilmesi yönünden munzam araştırma gerektir.
- 6 — **Maliye Siyaseti** : Vergi sistemi ve maliye siyaseti, zekât dışındaki vasıtalı ve vasıtasız vergilerin matrahı, nisabı ve oranı yönünden tartışmalı olup, munzam çalışmayı gerektirmektedir.
- 7 — **Sosyal Güvenlik** : Devletin mesuliyeti altındadır. Karşılıksız sağlanır.
- 8 — **Mecburî sosyal sigortalar** : 3'lü finansmana dayanır. (İşveren, işçi, hükümet). Prensip olarak meşrudur. Mecburî prim alınması ve ivaz nispetleri tartışmalıdır.
- 9 — **Özel Sigorta** : Sigortalıların, mevduatıyla mütenasiben kâra iştiraki esasıyla, bir yatırım bankası gibi çalışması meşrudur, aksi halde değildir.
- 10 — **Sosyal Yardım** : Zengin için ahlâki bir mükellefiyettir.
- 11 — **Kâr** : Meşru kaynaklardan helâlinden dürüst elde edileni, ilâhi prensiplerle sınırlı olup *hudutsuz değildir*.
- 12 — **Ücret** :
- a) Devletin ücret seviyesine müdahalesi münakaşalıdır. (İbni Teymiye ve M.F. Şakfe, müdahale taraftarıdır.)
 - b) İktisadî ücret, işçinin verimine göre tekevvün eder.
 - c) Sosyal ücretin (ihtiyaca göre) muhtevası ve miktarı münakaşalıdır.
 - d) Aile tazminatları hükümetçe ödenir. Metot ve ödeme şekli münakaşalıdır.
 - e) Kamu kesiminde ücret seviyesini tayin eden faktörler münakaşalıdır.

Ücret konusu munzam çalışmayı gerektirmektedir.

13 — Faiz ve murabaha yasaktır.

14 — Kira geliri, gayrimenkullerde meşrudur, fakat arazî ve toprakta münakaşalıdır. Rant da münakaşalıdır.

15 — **Fiyat** : Piyasa faktörlerine göre teşekkül eder, fakat piyasa-bünyesi müslüman adamın davranışına bağlıdır. Devlet müdahalesi, fiyat ve narh koymak münakaşalıdır.

16 — **Banka :**

- a) Faizli banka yasaktır.
- b) Yatırım bankası, ortakların, kâr gelirine dayanırsa meşrudur. Özel, karma, devlet olabilir.
- c) Mevduat bankaları müdarabe prensibine göre kurulabilir. Banka, ödünç alanın faaliyetine ortak olmalı ve riskine, kârına katılmalıdır.
- d) Faizsiz kredi meşrudur.
- e) Kredi bankasının masraflarını kim öder, müstakriz mi, devlet mi münakaşalıdır.

17 — **Para sistemi :** Çok münakaşalıdır.

18 — **Devlet İktisadî Teşebbüsleri :** Devletin kazanç sağlayıcı işlere yatırım yapması, alt-yapı yatırımları, istihraç sanayii (maden-petrol) ve ağır sanayi tesisleri dışında tartışmalıdır.

19 — **Dış Ticaret :** İslâm ülkeleri arasında gümrük muafiyeti ve müşterek pazar esasları gerekir. Diğer ülkelere karşı, ikinci merhalede serbesti veya mütekabiliyet esasları getirilebilir.

20 — **İktisadî Plânlama :** Prensip olarak mümkündür. Sosyal adalete dayanan, dengeli iktisadî ve sosyal gelişme prensibi: yol gösterici ve teşvik edici metotlar arasında mutedil bir yol takibi esasına dayanır. Munzam araştırma gerektir.

21 — **İstihdam Siyaseti :**

- a) Serbest iş piyasası esasları vardır.
- b) Cebrî çalışma, ve güdümlü iş piyasası münakaşalıdır. (İbni Teymiye taraftardır).
- c) Tam istihdam siyaseti devletin mesuliyeti altındadır.